

Overzicht Nijmeegse benedenstad. (foto Anita Pantus)

V.l.n.r. Stratennakerstoren, Valkhof, Romeinse muur, Besiendershuis, Raadhuistoren en Brouwershuis.

WILLEM JAN PANTUS

Nijmegen of de januskop van 'n stad

Winst- en verliesrekening monumentenbeleid in de Keizer Karelstad

Grote, glanzend witte passagiersschepen van internationale rijnvaartmaatschappijen omzomen op zomerse dagen de Waalkade in Nijmegen. Oranjerode en blauwgrijze pannendaken zetten kleurige accenten tussen de lichte tinten van de aangrenzende gevels. Langs de breedstromende rivier wandelen mensen, genietend van de altijd boeiende aanblik, die zowel het wijde rivierlandschap als een tot nieuw leven gekomen stadsdeel aan het water bieden.

Dat is het gezicht van het nieuwe Nijmegen. Na een meer dan veertigjarige verwaarlozing als gevolg van besluiteloosheid en onbegrip voor haar cultuurhistorische waarde nadert de algehele renovatie van de onderstad of, voornamer, benedenstad nu eindelijk haar voltooiing.¹

De sfeer, zoals die op een zonnige dag langs de Waalkade te proeven is, mag misschien wel symptomatisch genoemd worden voor de zorg, die zowel van de kant van de gemeente als van particuliere instanties vrij onverwacht ontstaan is voor de instandhouding, herschepping en profilering van het stadsbeeld, waarbij grote aandacht besteed wordt aan stedenbouwkundige en historische aspecten. De passieve berusting in haar lot en het desinteresse van de Nijmeegse bevolking, die in de jaren vijftig en zestig de afbraak van grote delen van de oude stad in feite mogelijk maakten, en de op modernisering en 'Doorbraak' gerichte bestuurders hebben plaats gemaakt voor een actief beleid en een grote publieke belangstelling, wanneer het om de zorg voor de historisch gegroeide omgeving gaat.

Deze zo ten gunste veranderde houding heeft niet alleen in het recente verleden beslissingen opgeleverd, waarvan de resultaten nu stilaan zichtbaar worden, maar wekt tevens hooggespannen verwachtingen voor de toekomst, onder andere door de instelling van een gemeentelijke monumentenverordening en een lijst met een steeds groeiend aantal veelal laat-negen-

tiende-eeuwse panden, die voor bescherming in aanmerking komen.

Benedenstad herbouwd

De herbouwde benedenstad is de eerste vrucht van deze nieuwe koers. Waar tot in de jaren zeventig nog slechts neergang en verval, ongebreidelde sloop en kaalslag te constateren waren, is in tien jaar op de grondvesten van het oude een geheel nieuw stadsdeel ontstaan. In het spoor van de betonmolens kwam er ook een nieuwe levendigheid in de buurt, die voordien niet alleen letterlijk maar ook figuurlijk het absolute dieptepunt in het sociale stedelijke landschap innam.

Verboden in het verleden ouders hun kinderen één voet in de lugubere wijk te zetten, na de succesvolle recente wederopbouw is de benedenstad voor woningzoekenden tot de meest begeerde lokatie van Nijmegen geworden. Grote delen van dit herrezen stadsdeel dragen dan ook – en dat is een punt van kritiek – wat al te nadrukkelijk het slaperig stempel van een woonwijk, hetgeen vooral een direct voortvloeisel van een politieke keuze is, die aan het prille begin van alle planontwikkeling lag. Dat een eenzijdige optie voor een woonbestemming haaks staat op het natuurlijke karakter van een stedelijk milieu, dat immers als kenmerk heeft, dat het een brandpunt van veelsoortige activiteit is, kon toen al voorzien worden.²

Gelukkig heeft men zich indertijd niet a priori vastgelegd op de konkrete invul-

ling van de verschillende vrij grootschalige bouwkavels, maar is men gefaseerd te werk gegaan. Dat heeft niet alleen geresulteerd in een zichtbare ontwikkeling in de architectuur van de om praktische en financiële redenen sterk gestandaardiseerde woonhuisbebouwing, maar ook in de langzame omhuizing van een aanvankelijk vrijwel uitsluitende woonbestemming naar een gevarieerde combinatie van woningen met café's, restauratie, winkels en – in de ogen van sommigen – als kroon op het werk een prestigieus opgezet casino aan de Waalkade.

Het is juist deze afwisseling in functie, die samen met een gevarieerde architectuur en het ook ná de afbraak van de blendende historische panden nog steeds boeiende verloop van straten, 'gassen', trappen en plateaus voor een onmiskenbaar eigen sfeer zorgt.

Kwaliteit architect doorslaggevend

Nu men aan de laatste fase, de bebouwing van het oostelijk deel van de Waalkade, toegekomen is, blijkt ook, terugblikkend, dat de stringente richtlijnen van de *Rijksdienst voor de Monumentenzorg* voor nieuwbouw binnen een beschermd stadsgezicht niet per se in het voordeel van de architectuur op zichzelf en het stadsbeeld als geheel hoeven te werken. Zaken als voorgeschreven nokhoogten en schuine kappen zijn geen garantie voor het ontstaan van goede architectuur. Regels moeten er zijn om uitwassen te voorkomen, maar niet om de scheppende kracht van de architect aan banden te leggen. Uiteindelijk valt of staat een nieuwbouwproject binnen een beschermd stadsgezicht toch met de kwaliteit van de architect. Dat richtlijnen tot zeer verschillende oplossingen van dezelfde taakstelling kunnen lei-

V.l.n.r. Uitbreiding Commanderie, Sint Stevenskerk, Sint-Anthoniuspoort en Oude Haven.

den, blijkt uit de vergelijking van de produkten van twee ontwerpers. Zo hebben de woonhuizen in het westelijk deel van de benedenstad meer weg van nauwelijks vermomde woningwetwoningen, zoals men ze in iedere nieuwbouwwijk in Nederland kan aantreffen, dan dat ze trachten het lang vergeten type van het stadswoonhuis opnieuw te interpreteren. Dat laatste kan duidelijk gezegd worden van de nieuwe bebouwing in het midden- en oostelijk deel van de benedenstad, waarbij het experiment met vorm, materiaal en kleur minder geschuwd is.

Desondanks dreigt ook hier bijwijken een zekere monotonie te ontstaan, die deels terug te voeren is op de eenzijdige woonbestemming, maar deels ook op de beperkingen, die het beschermd stadsgezicht met zich meebrengt en die in een grootschalig project verstikkend kunnen werken. Het is dan ook een gelukkige omstandigheid, dat hier en daar de oude bebouwing nog fragmentarisch overgebleven was en gerestaureerd kon worden. Bovendien nam men historisch waardevolle, gebeeldhouwde gevelstenen, die vaak tientallen jaren in duistere depôts een verborgen bestaan hadden geleid, in de nieuwbouw op, op hun oude plaats, maar van een nieuwe polychromie voorzien. Zij dragen nu zorg voor een zichtbare continuering van oude waarden.

Kritiek verstomde

Het meest tekenend voor het succes, dat de herbouw van de benedenstad uiteindelijk geoogst heeft, is het verstommen van de aanvankelijke kritiek op de plannen. Men wilde 'meer kwaliteit' en ageerde tegen het 'inpakken' in nieuwbouw van monumenten als de *Sint Stevenskerk* met haar krans van *Kanunnikenhuisje* en het *Brouwers- en Besiendershuis*, gewend als men was aan het vrije zicht, dat door sloop was ontstaan. Voor al deze monumenten geldt echter, dat juist door de omringende nieuwbouw hun oorspronkelijke stedenbouwkundige context weer is hersteld en daarmee ook de mogelijkheid om deze monumenten weer te beleven als onderdeel van de straatwand.

Of dit laatste doel – zo het al nagestreefd werd – bereikt is bij het Besiendershuis

aan de *Nieuwe Vleeshouwerstraat*, valt overigens sterk te betwijfelen. Galerijen met gesloten, hardblauwe panelen contrasteren daar sterk in kleur en schaal met de fijngelede zestiende-eeuwse baksteenarchitectuur, wat ondubbelzinnig ten koste van de laatste gaat. Voor het overige mag gesteld worden, dat vooral de op de *Bosche School* geïnspireerde nieuwe architectuur om de een of andere reden – is het haar enigszins gesloten, massieve en materiaalbenadrukkende vormgeving – bij de oude Nijmeegse benedenstad past.

Dit jaar is het tien jaar geleden, dat als eerste stap in de richting van een rehabilitatie van de buurt een van de weinige straten, die de naoorlogse sloopwoede vrijwel gaaf overleefd hadden, de *Lage Markt*, bijna pand voor pand gerestaureerd werd.³ Na een gestage stroom van bouwactiviteiten is men dan nu toe aan de afronding: Nijmegen wendt zijn gezicht weer naar de rivier. Nadat de gemeente voor de nodige infrastructuur in het achterliggende gebied gezorgd had, maar ook de *Waalkade* zelf grondig gereconstrueerd had – al sprak de ruimtelijke werking van de grote, onverdeelde vlakte van kasseien, zoals die zich vroeger vertoende, meer tot de verbeelding dan de overgestrukteerde, versnipperde 'boulevard' van nu, met rijweg, parkeerplaatsen, drempels en een overmaat aan paaltjes, postjes en een armetierige waterstraal op de plaats, waar een monumentale fontein had moeten verrijzen – verdrongen zich de projektontwikkelaars om hier, op Nijmegens 'eerste rang', ambitieuze plannen tot uitvoering te brengen.

Romeinse muur

Velen zullen echter, wanneer de tekeningen voor het *toekomstige casino* aan de Waal eenmaal werkelijkheid geworden zijn, de glitterige spiegelwanden achter het marmeren raamwerk van een losstaande schermgevel – geheel in de lijn van het Amsterdams Muziektheater – niet dan 'knarsentandend' kunnen aanschouwen. Want voor dit prestige-objekt, dat van gemeentewege als de belangrijkste economische pijler van het hele Waalkade-projekt beschouwd wordt, moest een archeo-

logische vondst van de eerste orde wijken: een ca. 55 meter lange, bijna 3 meter en soms anderhalve meter dikke, geheel uit tufsteen opgetrokken muur met steunberen, die dateert uit de Romeinse tijd.

Het was voor het eerst, dat bij modern archeologisch onderzoek in Nederland dergelijk omvangrijke bouwrestanten, met gaaf opgaand werk in de techniek van het *opus caementicium*, zijn blootgelegd. De muur, bestaand uit twee schalen van zorgvuldig behouwen en gemetselde tufsteenblokken, waartussen een vulling van breuksteen en mortel, was zo goed gekonserveerd, dat nog zichtbaar was, hoe de voegen tussen de steenblokken nagetrokken en met een rode kleurstof afgewerkt waren.

Alles wijst erop, dat deze indrukwekkende stenen getuige van de Romeinse oorsprong van de stad destijds als grondkerende steunmuur heeft geëindigd, met als bedoeling om het achterliggende, sterk hellende terrein terrasgewijze voor bebouwing geschikt te maken. In feite was deze muur dan ook de vroegst bekende in een lange, tot heden reikende traditie van keermuren in de oude stad en een voorganger van het vandaag door velen verfoeide '*Groene Balcon*', een cyklopische keermuur, die op luttele meters afstand hetzelfde tracé volgt.

Het was – nog pas enkele weken geleden – niet voor het eerst, dat Nijmegen beroofd werd van een grote, historische beladen hoop tufsteen. In een eerder geval speelde geld een doorslaggevende rol en had het stadsbestuur niet veel in de melk te brokkelen. Nu was dat eigenlijk precies eender. De leden van de gemeenteraad, burgemeester en wethouders en verschillende geledingen in de burgerij waren unaniem in hun oordeel, dat de Romeinse muur van eminent belang voor de geschiedenis van de stad was en indien enigszins mogelijk behouden moest blijven. Dat was in het verleden in kwesties als deze wel anders. Tot het einde toe bleef echter de vraag, waar de 2,1 miljoen gulden vandaan moest komen, die becijferd werd voor een alternatief bouwplan.

Het treurig verlies van het monument is dan ook niet zozeer aan de onwil van deze of gene partij in de zaak toe te schrijven

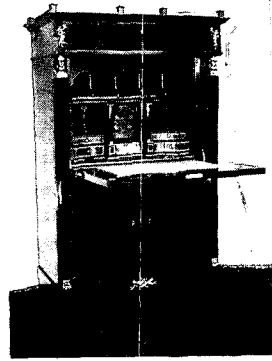
W. S. Kuipers beeldhouwer

Vervaardigt en restaureert in hout gestoken bouw-, meubel- en scheepsornamenten, uit elke stijlperiode.

Ook speciale opdrachten in hout.

Accurate afwerking en... geen opdracht te klein.

De Sphinx
Bloemgracht 41
1016 KD Amsterdam
tel. 020-235382-167775

Restaureren en imiteren van antieke meubelen.

Sinds 1922

Fa. Hekkers & v. 't Spijker
Walstraat 58, Deventer
Tel. 05700 - 14410

Eig. A. G. M. Willemsen
Privé 05716 - 769

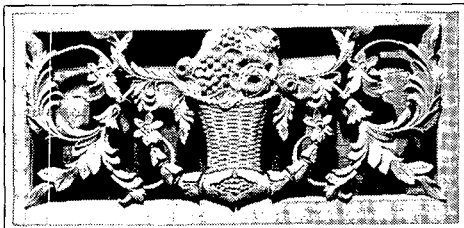
EEUWENOUDE EIKEN

balken uit voorraad leverbaar,
eventueel tot uw maat herzaagd

GEWATERD PEREN

FA. P. VAN DAM & ZN
Houthandel en -zagerij
NIEUWERBRUG a/d RIJN
Telefoon 03488-206

Houtsnij- en Beeldhouwwerk

gesneden bovenlicht jan. 1984

T.T. Top

Leensterweg 36
Kloosterburen, Tel. 05958-1443

Friesland

Sloten

Geheel gerestaureerd 17e eeuws Herenhuis met dubbele trappevel. Fraaie ligging in centrum van historische stadje. Eigen grond ca. 1250 m².

Voorzien van alle moderne comfort, geschikt voor privé-bewoning, kantoor en/of praktijk. Zeer representatief object.

Vraag vrijblijvend informatie waarin o.a.: indeling en algemene beschrijving, bestektekening met fraaie historische bouwdetails.

MAKELAARDIJ FRIESLAND

Langestreek 1, 8531 HV LEMMER - Telefoon 05146 - 3175

KOPERSLAGERIJ DE NOOD MIDDELBURG B.V.
01180-33006

NIET ALLEEN KLASSIEKE STRAATVERLICHTING...

Naast ons uitgebreide leveringsprogramma van koperen lantaarnarmaturen, verrichten wij ook:

- nieuwbouw, onderhouds- en restauratiewerken
- staal-, aluminium- en RVS-konstrukties
- draaien - luchtkanalen - reparatie - lassen - ponsen

Alle inlichtingen worden u gaarne verstrekt door toezending van ons leveringsprogramma of bij uw bezoek aan onze toonzaal afd. koperslagerij.

DE N Z O

KONSTRUKTIEBEDRIJF FA. J. DE NOOD & ZONEN

OUDE VEERSEWEG 1 4330 AD MIDDELBURG TEL. 01180-13812
STAAL-, ALUMINIUM- EN RVS-KONSTRUKTIES
DRAAIEN- LUCHTKANALEN - REPARATIE - LASSEN - PONSSEN

Disharmonie van oud en nieuw aan de nieuwe Vleeshouwerstraat. (foto W. J. Pantus)

alswel aan het onbenul van degenen, die het 'wurgkontraakt' met het casino opstelden en ondertekenden. Er is dan ook geen sprake van winnaars of verliezers in de strijd om het behoud van de Romeinse muur. Er zijn alléén verliezers. Daaraan kunnen ook de vijf meter muur en de resten van een ter plaatste eveneens gevonden *hypocaustum* of Romeinse vloerverwarming, die straks als meubelstukken ergens in het casinogebouw een plaats zullen krijgen, niets afdoen.

Maar gelukkig had de Waalkade nog meer verrassingen verborgen gehouden. Onlangs kwam onder twee op zich vrij betekenisloze panden het imposante benedenste deel van de allang vergeten *Stratenmakerstoren* te voorschijn. Aan de binnenzijde bleek dit middeleeuwse rondel uit de stadsomwalling nog geheel gaaf te zijn. De grote mergelblokken, waaruit het opgebouwd is, zijn voorzien van ingekrasste tekens, die op maataanduidingen wijzen. Om ervoor te zorgen, dat na het debacle rond de Romeinse muur ten minste deze opmerkelijke vondst zichtbaar behouden blijft, zal er nog heel wat onderhandeld moeten worden met de projektontwikkelaar, die ter plaatse appartementen in voorbereiding heeft.

Nijmegenaar zelfbewuster

Het standpunt van de Nijmeegse bevolking, de verschillende verenigingen en instanties en niet in de laatste plaats van het gemeentebestuur laat, sinds de langdurige en grondige beraadslagingen over de toekomst van de Romeinse muur, aan duidelijkheid niets te wensen over. De nieuwe benedenstad heeft de Nijmegenaar zelfbewust gemaakt. Dat tonen tevens de druk bezochte openbare discussies en forum-avonden over architectuur en stedenbouw, filmvertoningen over de oude stad, tentoonstellingen en architectuurwandelingen aan. Ook presenteert men van verschillende zijden studies, plannen en ontwerpen voor de toekomst van de oudere stadsdelen.

Zo wil men eindelijk de *Lange Hezelstraat*, de enige winkelstraat in de binnenstad, die het bombardement van 1944

overleefd heeft, bevrijden van de ruimteversturende stalen staketsel, met lichtreklames, die oorspronkelijk als verfraaiing dienden, maar uiteindelijk tot verloedering voerden. Dat zou de aanzet kunnen geven tot een restauratie van de huizen, die hier in de kern vaak tot de zestiende of zeventiende eeuw teruggaan.

Het zou echter een al te ongenueanceerde vaststelling zijn, dat de ontwikkelingen, zoals die hierboven gekonstateerd werden, niets dan positieve kanten hebben. Het gaat er namelijk sterk op lijken, dat men in de euforie van het ene naar het andere uiterste doorslaat. Zo zijn er recentelijk plannen openbaar gemaakt om de reeds tweehonderd jaar geleden gesloopte *Valkhofburcht* weer op te bouwen (zie daarvoor in het komend januarinummer) en uit de drang van Nijmegen weer de torenstad te maken, zoals vóór 1944, ontstond het ontwerp het gemeentelijk museum *Commanderie van Sint Jan* ten koste van de beleefbaarheid van de oude architectuur en het schaarse groen in de benedenstad uit te breiden met een modern torengebouw.

Dubieuze restauraties

De plannen van partikuliere monumentenbezitters om hun eigendom te restaureren zijn in wezen toe te juichen. Maar helaas gaat dat in de Nijmeegse praktijk vaak samen met een verlies van een groot deel van de te beschermen waarden. Zo mislukte onlangs de restauratie van een groot pand uit het begin van de zestiende eeuw, gelegen aan de *Sint-Anthoniusplaats*, jammerlijk.⁵ De *Stichting StadsHerstel* heeft nu plannen voor het herstel van de overige bebouwing langs het sfeervolle pleintje, maar als dat op dezelfde wijze geschiedt als het herstel van een ingestort poortje in de tuinmuur van het *Cellenbroederenhuis*, laat dat niet veel goeds verwachten. Oude kloostermoppen en kalkspecie werden hier op ongevoelige manier vervangen door machinale baksteen en portlandcement.

De restauratie van de *Sint-Anthonispoort* aan de Waalkade getuigt van dezelfde al te voortvarende aanpak. De oude kap met

een houten jukspant werd meedogenloos vervangen door een staalkonstruktie en uit het belendende pand werden zeventiende-eeuwse balkenplafonds met ingesneden merktekens en geprofileerde consoles afgevoerd of achter verlaagde plafonds verstoppt. Ook verloren huis en poort alle oude kozijnen, maar – als troost – keerden daarvoor imitatieluiken terug, die als stijve planken onwrikbaar in de muur verankerd zitten.

Bij een ander, in oorsprong zeventiende-eeuws dubbel woonhuis aan de Oude Haven, dat in de prille negentiende eeuw van een alles gelijkmakende lijstgevel met geprofileerde ingangspartij voorzien was, verliep de 'restauratie' nog bedroevender: De voorgevel werd opgemeten, vervolgens werd het gehele pand door een bulldozer tegen de grond gewerkt en aansluitend in betonsteen geheel nieuw opgebouwd ... met een stralend nieuwe voorgevel (bijna) volgens de opmetingsteekening.

Dit soort praktijken heeft, de bewering van de makelaar ten spijt, dat 'de restauratie onder auspiciën van Monumentenzorg' zou zijn geschied, niet in het geringst iets met monumentenzorg van doen. Het pand, dat nu aan de Oude Haven staat, is vals tot op het beton. Evenals een herbouwd Valkhof.

Problemen als deze komen voort uit een weliswaar warme belangstelling voor de historisch gegroeide omgeving, echter in combinatie met een groot gebrek aan kennis, inzicht een deskundige begeleiding, niet alleen op het ambachtelijke vlak, maar ook met betrekking tot de ethische zijde van het restaureren.

De problemen van de toekomst zullen zich in Nijmegen vooral gaan concentreren op de nog gaaf aanwezige, groots opgezette negentiende-eeuwse stadsuitleg. Nu reeds is in opdracht van het gemeentebestuur een studie uitgevoerd naar de mogelijkheid, waarop de in Nederland vrij bijzondere stedenbouwkundige structuur van een groot centraal plein, van waaruit stervormig naar alle windrichtingen uitvalswegen waaieren, mét de karakteristieke 'gespeklagde' herenhuizen van kort voor de eeuwisseling kan doorkunten. Hopelijk vergeet men dan ook de vele kerken en kloosters niet, die op Nijmegen zozeer hun stempel drukken en waarvan het voortbestaan in vele gevallen uiterst onzeker is.

Het wekken van belangstelling voor monumentenzorg lijkt de afgelopen jaren in Nijmegen gelukt te zijn. Of men die belangstelling ook, van de gemeentelijke burelen tot op het niveau van de huiseigenaar, in de toekomst zal weten te hanteren, is nog zeer de vraag. ■

Noten:

- 1) Zie Heemschut 57 (1980), Nr. 11/12, pp. 191-197.
- 2) Zie noot 1, p. 197.
- 3) Zie Heemschut 54 (1977), Nr. 9, pp. 148-151.
- 4) Zie Heemschut 64 (1987), Nr. 7/8, p. 3 en p. 17.
- 5) Zie Monumenten 8 (1987), Nr. 5, p. 3 en 5-10.